

TALABALARNING TADQIQOTCHILIK KO'NIKMALARI TUSHUNCHASI VA UNING TARKIBIY KOMPONENTLARI

Fuzaylov Farxod Ashrapovich

Buxoro shahar 24-son “Nurli maskan” ixtisoslashtirilgan
maktab internat o‘quv ishlari bo‘yicha direktor o‘rinbosari

Annotatsiya. Mazkur maqolada talabalarning tadqiqotchilik ko‘nikmalari tushunchasi, uning nazariy asoslari hamda tarkibiy komponentlari ilmiy-pedagogik jihatdan tahlil qilinadi. Zamonaviy oliy ta’lim tizimida tadqiqotchilik kompetensiyasi professional tayyorgarlikning muhim ko‘rsatkichi sifatida qaralmoqda. Maqolada tadqiqotchilik ko‘nikmalarining mazmuni, tuzilishi va funksional xususiyatlari tizimli yondashuv asosida ochib beriladi. Tadqiqot natijasida talabalarning tadqiqotchilik ko‘nikmalari motivatsion, kognitiv, operatsion-faoliyat va refleksiv komponentlardan iborat yaxlit tizim ekanligi asoslab beriladi.

Kalit so‘zlar: tadqiqotchilik ko‘nikmasi, ilmiy faoliyat, kompetensiyaviy yondashuv, kognitiv komponent, refleksiv tahlil, ilmiy tafakkur.

Zamonaviy oliy ta’lim tizimida talabalarning tadqiqotchilik ko‘nikmalarini rivojlantirish dolzarb pedagogik masalalardan biridir. Globallashuv, raqamli transformatsiya va innovatsion iqtisodiyot sharoitida mutaxassis nafaqat tayyor bilimlarni egallashi, balki mustaqil ravishda ilmiy izlanish olib borishi, muammolarni tahlil qilishi va yangi yechimlar ishlab chiqishi zarur. Shu bois tadqiqotchilik ko‘nikmalari kasbiy kompetensiyaning ajralmas qismi sifatida qaraladi. Tadqiqotning maqsadi – talabalarning tadqiqotchilik ko‘nikmalari tushunchasini ilmiy asosda aniqlashtirish va uning tarkibiy komponentlarini tizimli ravishda tahlil qilishdan iborat.

Tadqiqotchilik faoliyati nazariy asoslari sotsial-konstruktivizm (L.S. Vygotsky), tajribaviy o‘qitish (D. Kolb) hamda faoliyat yondashuvi bilan bog‘liq. Ilmiy tafakkur va muammoli o‘qitish g‘oyalari Dewey konsepsiyasida o‘z aksini topgan.

Mahalliy pedagogik tadqiqotlarda tadqiqotchilik kompetensiyasi mustaqil fikrlash, tahliliy tafakkur va ilmiy izlanish ko'nikmalari bilan bog'liq holda talqin qilinadi. Zamonaviy kompetensiyaviy yondashuv talabani bilish, amaliy va refleksiv faoliyatini integratsiyalashgan tizim sifatida ko'rib chiqadi.

Tadqiqotda quyidagi metodlar qo'llanildi:

- ilmiy-pedagogik manbalarni nazariy tahlil qilish;
- tushunchalarni taqqoslash va tizimlashtirish;
- modellashtirish;
- umumlashtirish.

Talabalarning tadqiqotchilik ko'nikmalarini shakllantirish masalasi zamonaviy pedagogika va ta'lim nazariyasida ustuvor ilmiy yo'nalishlardan biri sifatida qaralmoqda. Ilmiy manbalar tahlili shuni ko'rsatadiki, tadqiqotchilik faoliyati avvalo bilish jarayonining faol, muammoli va refleksiv xarakteri bilan bog'liq.

J. Dewey ilmiy tafakkurni muammoli vaziyatdan kelib chiqib fikrlash jarayoni sifatida talqin etadi. Uning fikricha, bilim tayyor shaklda emas, balki izlanish jarayonida shakllanadi. D. Kolbning tajribaviy o'qitish modeli esa tajriba – tahlil – umumlashtirish – amaliy qo'llash bosqichlari orqali tadqiqotchilik ko'nikmalari rivojlanishini asoslaydi. L.S. Vygotsky sotsial-konstruktivistik yondashuvida ilmiy tafakkur ijtimoiy muloqot va hamkorlik jarayonida shakllanishini ta'kidlaydi.

Zamonaviy xorijiy tadqiqotlarda (Creswell, Bryman) tadqiqotchilik ko'nikmalari ilmiy metodologiyani egallash, ma'lumotlar bilan ishlash, tahlil qilish va natijalarni interpretatsiya qilish qobiliyatlari bilan bog'liq holda izohlanadi. OECD va UNESCO hujjatlarida esa tadqiqotchilik ko'nikmalari XXI asr kompetensiyalarining ajralmas qismi sifatida ko'riladi.

Mahalliy pedagogik tadqiqotlarda kompetensiyaviy yondashuv asosida talabani ilmiy salohiyatini rivojlantirish masalasi dolzarb yo'nalish sifatida qayd etilgan. Biroq mavjud ilmiy adabiyotlarda tadqiqotchilik ko'nikmalarining tarkibiy tuzilmasi bo'yicha yagona tizimli model yetarlicha ishlab chiqilmaganligi kuzatiladi. Shu jihatdan mazkur

tadqiqot tadqiqotchilik ko'nikmalarini kompleks, ko'p komponentli tizim sifatida asoslashga qaratilgan.

Tadqiqot natijalari talabalarning tadqiqotchilik ko'nikmalari integrativ va ko'p bosqichli tuzilishga ega ekanligini ko'rsatdi. Ilmiy manbalar tahlili hamda tizimli modellashtirish asosida tadqiqotchilik ko'nikmalari to'rtta asosiy komponentdan iboratligi aniqlandi: motivatsion, kognitiv, operatsion-faoliyat va reflektiv.

Birinchidan, motivatsion komponent tadqiqot faoliyatiga ichki ehtiyoj va bilishga qiziqishning shakllanishi bilan tavsiflanadi. Bu komponent tadqiqotchilik jarayonining psixologik asosini tashkil etadi.

Ikkinchidan, kognitiv komponent ilmiy bilimlar tizimi, metodologik tayyorgarlik va tahliliy tafakkurni o'z ichiga oladi. Mazkur komponent ilmiy muammoni anglash va nazariy asoslash imkonini beradi.

Uchinchidan, operatsion-faoliyat komponenti ilmiy metodlarni amalda qo'llash, ma'lumot to'plash, eksperiment o'tkazish va natijalarni qayta ishlash jarayonlarini qamrab oladi. Bu bosqich tadqiqotchilik ko'nikmalarining amaliy jihatini ifodalaydi.

To'rtinchidan, reflektiv komponent o'z faoliyatini baholash, natijalarni tahlil qilish va xatolarni tuzatish orqali tadqiqot jarayonini takomillashtirishni ta'minlaydi. Aynan refleksiya ilmiy tafakkurning yuqori bosqichini ifodalaydi.

Tahlillar shuni ko'rsatdiki, mazkur komponentlar o'zaro uzviy bog'liq holda rivojlanadi va birining sustligi boshqasining samaradorligiga salbiy ta'sir ko'rsatadi. Shuning uchun tadqiqotchilik ko'nikmalarini rivojlantirish jarayoni kompleks pedagogik shart-sharoitlar asosida tashkil etilishi zarur.

Metodologik asos sifatida tizimli, kompetensiyaviy va faoliyat yondashuvlari tanlandi. Mazkur grafik model (1-rasm) talabalarning tadqiqotchilik kompetensiyasini tizimli va ko'p komponentli jarayon sifatida ifodalaydi. Model markazida "Tadqiqotchilik kompetensiyasi" joylashgan bo'lib, u to'rtta asosiy tarkibiy komponent bilan o'zaro integratsiyada namoyon bo'ladi: motivatsion, kognitiv, operatsion-faoliyat va reflektiv komponentlar.

1-rasm. Talabalarning tadqiqotchilik ko'nikmalari tarkibiy modeli

Motivatsion komponent ilmiy izlanishga ichki ehtiyoj, bilishga intilish va tadqiqot faoliyatiga qiziqishni ifodalaydi. Kognitiv komponent nazariy bilimlar, ilmiy metodologiya hamda tahlil va umumlashtirish ko'nikmalarini qamrab oladi. Operatsion-faoliyat komponenti tadqiqot metodlarini amalda qo'llash, ma'lumot to'plash, eksperiment o'tkazish va natijalarni qayta ishlash jarayonlarini o'z ichiga oladi. Refleksiv komponent esa natijalarni baholash, xatolarni tahlil qilish va mustaqil fikrlash orqali ilmiy faoliyatni takomillashtirishni ta'minlaydi.

Modelning geometrik shakllar asosida tasvirlanishi komponentlar o'rtasidagi o'zaro bog'liqlik va uzluksiz rivojlanish jarayonini aks ettiradi. Markaziy doira yaxlitlikni, atrofidagi uchburchak va segmentlar esa har bir komponentning faol va o'zaro ta'sirchan xarakterini ifodalaydi. Shunday qilib, tadqiqotchilik ko'nikmalari faqat bilimlar majmui emas, balki motivatsiya, amaliy faoliyat va refleksiya integratsiyasidan iborat murakkab pedagogik tizim ekanligi asoslanadi.

Tahlillar asosida talabalarning tadqiqotchilik ko'nikmalari quyidagi tarkibiy komponentlardan iborat ekanligi aniqlandi:

1. Motivatsion component – ilmiy izlanishga qiziqish, bilishga intilish, ilmiy muammolarni hal qilishga ichki ehtiyoj.

2. Kognitiv component – nazariy bilimlar, ilmiy metodologiya, tahlil va umumlashtirish qobiliyati.

3. Operatsion-faoliyat komponenti – ilmiy tadqiqot metodlarini qo‘llay olish, ma’lumot to‘plash, eksperiment o‘tkazish, natijalarni qayta ishlash ko‘nikmalari.

4. Refleksiv component – o‘z faoliyatini tahlil qilish, natijalarni baholash, xatolarni aniqlash va takomillashtirish.

Mazkur komponentlar o‘zaro integratsiyalashgan holda talabanning ilmiy kompetensiyasini shakllantiradi.

Tadqiqotchilik ko‘nikmalari faqat ilmiy ish yozish jarayoni bilan cheklanmaydi. U muammoli vaziyatlarni aniqlash, savol qo‘yish, gipoteza ilgari surish, dalillarni asoslash va natijalarni interpretatsiya qilish jarayonlarini qamrab oladi. Zamonaviy ta’lim muhitida raqamli vositalar va virtual laboratoriyalar tadqiqotchilik ko‘nikmalarini rivojlantirishda qo‘shimcha imkoniyatlar yaratadi.

Shuningdek, refleksiv komponentning rivojlanishi talabanning ilmiy madaniyatini shakllantiradi va mustaqil fikrlash darajasini oshiradi.

Talabalarning tadqiqotchilik ko‘nikmalari motivatsion, kognitiv, operatsion-faoliyat va refleksiv komponentlardan iborat yaxlit tizimni tashkil etadi. Ularni shakllantirish zamonaviy oliy ta’limning ustuvor vazifalaridan biri hisoblanadi. Tadqiqotchilik ko‘nikmalarini rivojlantirish talabanning kasbiy kompetensiyasi, innovatsion tafakkuri va ilmiy salohiyatini oshirishga xizmat qiladi.

Kelgusida tadqiqotchilik ko‘nikmalarini diagnostika qilish mezonlari va ularni baholash indikatorlarini ishlab chiqish muhim ilmiy yo‘nalish sifatida e’tirof etiladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2017 yil 7 fevraldagi PF–4947-son Farmoni “O‘zbekiston Respublikasini yanada rivojlantirish bo‘yicha Harakatlar strategiyasi”.
2. Abdullayeva N.X. Kompetensiyaviy yondashuv asosida oliy ta’lim mazmunini modernizatsiyalash. – Toshkent: Fan va texnologiya, 2019. – 45–62-b.

3. Yoʻldoshev J.G., Usmonov S.A. Zamonaviy pedagogik texnologiyalar: nazariya va amaliyot. – Toshkent: Oʻqituvchi, 2018. – 256 b.
4. Qurbonov O.S. Kompetensiyaviy yondashuv asosida ilmiy tafakkurni rivojlantirish // Uzluksiz taʼlim. – 2022. – №1. – 19–27-b.
5. Dewey J. How We Think. – New York: Dover Publications, 2007 (reprint). – 224 p.
6. Kolb D.A. Experiential Learning: Experience as the Source of Learning and Development. – 2nd ed. – New Jersey: Pearson Education, 2015. – pp. 198–220.
7. Vygotsky L.S. Mind in Society: The Development of Higher Psychological Processes. – Harvard University Press, 2008 (reprint). – pp. 86–102.
8. Creswell J.W. Research Design: Qualitative, Quantitative and Mixed Methods Approaches. – 4th ed. – Thousand Oaks: Sage Publications, 2014. – 273 p.